

УДК: 341.485(477)

ГОЛОДОМОР – УКРАЇНСЬКИЙ ГЕНОЦИД

Костянтин Савчук

*Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України,
вул. Трьохсвятительська, 4, м. Київ, Україна, 01601, тел. (044)-278-51-55,
e-mail: konstantinsavchuk@rambler.ru*

Розглянуто міжнародно-правову оцінку голодомору в Україні 1932–1933 років. Досліджено кваліфікацію голодомору у рішеннях міжнародних організацій з точки зору основних принципів міжнародного права.

Ключові слова: голодомор; геноцид; злочин проти людяності.

Масовий штучний голод в Україні 1932–1933 років, який у науці та історичній пам'яті українського народу отримав визнано голодомором, безперечно, є однією з найтрагічніших сторінок нашої історії. Базуючись на сучасному рівні історичного знання про ці трагічні події, жоден серйозний дослідник навряд чи заперечуватиме той факт, що тоталітарний сталінський режим скоїв брутальний злочин проти українського народу, внаслідок чого мільйони українських селян загинули мученицькою смертю. З нашої точки зору, дискусія з науковцями та політиками, які заперечують сам факт штучно організованого голоду в Україні 1932–1933 років, є малоперспективною. Однак питання розгляду голодомору, як акту геноциду у розумінні статті II Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 року, безперечно, є надзвичайно актуальним для сучасної історичної та юридичної науки України. Як відомо, у статті II вищезгаданої Конвенції під геноцидом розуміють «дії, що здійснюються з наміром знищити, повністю або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку: а) вбивство членів такої групи; б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень чи розумового розладу членам такої групи; с) навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, що розраховані на повне чи часткове фізичне знищення її; d) міри, розраховані на запобігання дітонародження в середовищі такої групи; e) насильницька передача дітей з однієї людської групи в іншу» [5].

Зупинимось спочатку на юридичній кваліфікації голодомору відповідно до норм вітчизняного законодавства. Після доволі бурхливого обговорення 28 листопада 2006 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні». Верховна Рада України визнала голодомор 1932–1933 років в Україні, відповідно до Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 року, як цілеспрямований акт масового знищення людей. Відповідно до положень статті 1 цього нормативного акту, «Голодомор 1932–1933 років в Україні є

геноцидом українського народу» [4]. Стаття 2 цього закону встановлює, що «публічне заперечення Голодомору 1932–1933 років в Україні визнається наругою над пам'яттю мільйонів жертв Голодомору, приниженням гідності українського народу і є протиправним».

Зазначимо, що голодомор визнали геноцидом українського народу у резолюціях та деклараціях парламенти таких держав, як Австралія, Грузія, Еквадор, Естонія, Канада, Колумбія, Латвія, Литва, Мексика, Парагвай, Перу, Польща, Угорщина. Парламенти Аргентини, Іспанії, Словаччини, США, Чехії, Чилі визнали голодомор як злочинний акт сталінського режиму, не використовуючи самого терміна «геноцид».

Щодо визнання голодомору геноцидом у рамках міжнародних організацій, то така кваліфікація Голодомору ускладнюється внаслідок протидії цьому процесу з боку Російської Федерації, яка, як відомо, розглядає голод в СРСР 1932–1933 рр. як спільну трагедію народів СРСР, що стала результатом засухи та політики колективізації та розкуркулювання, що проводили відносно всієї країни, а не тільки щодо України. Визнання голодомору геноцидом міститься у Заяві «Про вшанування пам'яті жертв геноциду та політичних репресій в Україні, скоєних у 1932 та 1933 роках» [11], прийнятій в Ризі 24 листопада 2007 року на сесії Балтійської асамблеї [1].

Однак більшість міжнародних організацій, які в своїх документах торкалися питання історичної та юридичної оцінки голодомору 1932–1933 років в Україні, уникають вживання терміна «геноцид», кваліфікуючи голодомор як злочин проти людяності. Зокрема, 7 листопада делегації 25 держав-членів ООН (Азербайджану, Бангладеш, Білорусі, Беніну, Боснії і Герцеговини, Гватемали, Грузії, Єгипту, Казахстану, Канади, Катару, Монголії, Науру, Об'єднаних Арабських Еміратів, Пакистану, Республіки Молдова, Російської Федерації, Саудівської Аравії, Сирійської Арабської Республіки, Сполучених Штатів Америки, Судану, Таджикистану, Тимора-Лешті, України, Ямайки) на 58-й сесії Генеральної Асамблеї ООН підписали Спільну заяву з приводу 70-ї річниці Великого голоду – Голодомору 1932–1933 років в Україні [8]. Насамперед наголосимо на тому, що однією з держав, які підписали цю спільну заяву, була Російська Федерація. У заяві констатували, що «у колишньому Радянському Союзі мільйони чоловіків, жінок і дітей стали жертвами жорстоких дій і політики тоталітарного режиму. Голодомор – Великий голод 1932–1933 років в Україні – забрав життя від 7 до 10 мільйонів ні в чому не винних людей та став національною трагедією для українського народу». Водночас, відзначаючи сімдесяту річницю української трагедії, держави, що підписали цю заяву, «віддали данину пам'яті мільйонам росіян, казахів і представників інших національностей, що померли від голоду в Поволжі, на Північному Кавказі, в Казахстані та інших регіонах колишнього Радянського Союзу внаслідок громадянської війни та примусової колективізації, що залишило глибокі незагоєні рани у свідомості майбутніх поколінь». Отже у заяві не визнано голодомор геноцидом, а зазначено, що «національна трагедія для українського народу» розглядається в контексті загальної трагедії народів колишнього СРСР,

внаслідок жорстокої політики насильницької колективізації, проведеної тоталітарним режимом. Однак, з нашої точки зору, надзвичайно важливим моментом у документі є фіксація на офіційному рівні величезної кількості жертв Великого голоду (нагадаємо, що кількість жертв у цій заяві оцінюють від 7-ми до 10-ти мільйонів осіб). Тематику голодомору українська делегація порушувала також на 63-й сесії Генеральної Асамблеї ООН 2008 року, однак внаслідок протидії з боку делегації Російської Федерації це питання не включили до порядку денного Генеральної Асамблеї ООН.

Водночас чимало впливових міжнародних організацій дало свою оцінку злочину сталінського тоталітарного режиму. Європейський парламент у резолюції від 23 жовтня 2008 року[10] зазначив, що «а) визнає Голодомор (штучний голод 1932–1933 років в Україні) жахливим злочином проти українського народу та проти людяності; б) рішуче засуджує ці дії, спрямовані проти українського селянства, що відзначались масовим знищенням та порушення прав і свобод людини; в) висловлює співчуття українському народові, який постраждав у цій трагедії і вшановує пам'ять тих, хто загинув у результаті штучного голоду 1932–1933 років; г) закликає країни, які виникли після розпаду Радянського Союзу, відкрити свої архіви про Голодомор в Україні 1932–1933 років для всебічної перевірки», щоб всі причини і наслідки виявити і детально дослідити. Отже, резолюція Європарламенту чітко кваліфікує Голодомор як злочин проти людяності. Парламентська Асамблея Ради Європи 28 квітня 2010 року ухвалила Резолюцію 1723 (2010) «Вшанування пам'яті жертв Великого Голоду (Голодомору) в колишньому СРСР» [9]. У резолюції ПАРЄ зазначено, що «тоталітарний сталінський режим у колишньому Радянському Союзі призвів до страхітливих порушень прав людини, позбавив їх права на життя», масовий голод у зернових районах країни охарактеризовано як «одну з найтрагічніших сторінок в історії народів колишнього Радянського Союзу». У пункті 4 цієї Резолюції зазначено, що «мільйони невинних людей у Білорусі, Казахстані, Молдові, Росії та Україні, які входили до складу Радянського Союзу, загинули внаслідок масового голоду, викликаного жорстокими та умисними діями та політикою радянської влади». Отже, тут наголошено, що масовий голод на початку 1930-х років був не лише в Україні, а практично в усіх зернових районах країни; водночас зазначено особливості цього жахливого явища, які мали місце в різних регіонах колишнього СРСР. Питанню кваліфікації голодомору 1932–1933 років присвячено пункт 5 вищезгаданого документа. Він сформульований так: «В Україні, що найбільше постраждала, найсильніший удар Великий Голод завдав селянству, й мільйони одноосібних фермерів та члени їх сімей загинули від голоду, який спричинили колективізація, заборона переселення з уражених територій та конфіскація зерна й іншої їжі. Ці трагічні події називано *Голодомором* (політично мотивованим голодом) і визнано законом України актом геноциду проти українців». Пункти 6, 7, 8 Резолюції розкривають особливості голоду в Казахстані, Росії, Білорусі та Молдові, а в пункті 9 наголошено, що незважаючи на певні особливості тих трагічних подій у різних регіонах, їхнім результатом було те, що «мільйони

людських життів» принесли у жертву «безжалісному виконанню політики і планів сталінського режиму». Важливе значення має пункт 11 Резолюції: «Вона (тобто ПАРЄ) рішуче засуджує жорстоку політику», сталінського режиму, що призвела до смерті мільйонів невинних людей, як *«злочин проти людяності»* (курсив наш. – К. С.). «Вона рішуче відкидає будь-які спроби виправдати цю нещадну політику, які б цілі ці спроби не переслідували, та нагадує, що право на життя є невід'ємним». У наступних пунктах документу йдеться про заохочення зусиль, спрямованих на виявлення історичної правди; водночас наголошено, що такі зусилля потрібно спрямувати на об'єднання, а не роз'єднання народів. ПАРЄ також зазначила, що вітає важливу роботу, зроблену з метою забезпечення доступу до архівів, насамперед відзначаючи прогрес у цьому питанні, досягнутий Україною, та закликала істориків усіх країн колишнього Радянського Союзу, що постраждали під час Великого Голоду, та істориків інших країн до проведення незалежних сумісних науково-дослідницьких програм з метою з'ясування повної, неупередженої та деполітизованої правди щодо цієї людської трагедії. Важливим також є положення пункту 17 Резолюції, в якому ПАРЄ вітає рішення української влади запровадити національний день пам'яті Великого Голоду (Голодомору) та закликає владу інших країн, що постраждали, зробити те ж саме щодо своїх жертв. Як справедливо наголошував відомий український юрист-міжнародник професор В. А. Василенко, «з порівняльного аналізу різних частин резолюції випливає, що, на відміну від ситуації в Росії, смерть від голоду в Україні була спричинена не внаслідок, а після припинення примусової колективізації шляхом конфіскації всього продовольства та запровадження заборони виїздити за межі охоплених голодом територій» [2]. Професор також наголошує, що саме голодомор 1932–1933 років в Україні кваліфікується в резолюції як політично мотивований.

Питання голодомор 1932–1933 років стало предметом судового розгляду в сучасній Україні: 22 травня 2009 року Головне слідче управління Служби безпеки України порушило кримінальну справу за ознаками злочину, передбаченого частиною 1 статті 442 Кримінального кодексу України за фактом здійснення посадовими особами геноциду в Україні 1932–1933 років. Зокрема, 25 грудня 2009 року під час розслідування цієї кримінальної справи Головним слідчим управлінням Служби безпеки України порушено кримінальну справу проти тогочасних комуністичних лідерів СРСР та УСРР – Й. В. Сталіна, В. М. Молотова, Л. М. Кагановича, П. П. Постишева, С. В. Косіора, В. Я. Чубаря і М. М. Хатаєвича за ознаками злочину, передбаченого ч. 1 ст. 442 КК України, тобто злочину геноциду. А 13 січня 2010 року Апеляційний суд міста Києва ухвалив Постанову [7], в якій підтвердив висновки слідчих Служби безпеки України щодо організації керівниками радянського тоталітарного режиму Й. В. Сталіним, В. М. Молотовим, Л. М. Кагановичем, П. П. Постишевим, С. В. Косіором, В. Я. Чубарем і М. М. Хатаєвичем геноциду української національної групи, тобто штучного створення життєвих умов, розрахованих на її часткове фізичне знищення, та закриття кримінальну справу у зв'язку з їхньою смертю. Кримінальний вирок у цій справі не винесено, оскільки законодавство

України не передбачає покарання померлих. Наголосимо, що суд закрив провадження у справі з огляду на смерть звинувачених осіб і не знайшов жодних причин для їхньої реабілітації. Кількість жертв Голодомору, що зафіксована в цьому судовому рішенні сягала 3 млн. 941 тис. осіб. Зазначимо також, що у своєму рішенні Апеляційний суд міста Києва декілька разів безпосередньо посилається на положення Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 року, зокрема, на Преамбулу, статті I, II та IV. Обґрунтовуючи правочинність застосування частини першої статті 442 Кримінального кодексу України у зворотному часі, Суд послався на приписи статті 7 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року, в якій зазначено, що заборона зворотної дії кримінального закону «не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, яка на час її вчинення становила кримінальне правопорушення відповідно до загальних принципів права, визнаних цивілізованими націями» [3], та положення Конвенції про незастосування терміну давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності від 26 листопада 1968 року [6], зокрема, на статтю 1, яка передбачає, що жодний термін давності не застосовують до злочинів проти людяності, незалежно від того, чи вони скоєні під час війни або в мирний час, як вони визначені у Статуті Міжнародного Нюрнберзького воєнного трибуналу та в резолюціях ГА ООН від 13.02.1946 року і 11.12.1946 року, вигнання у результаті збройного нападу або окупації та нелюдські дії, що є наслідком політики апартеїду, а також злочин геноциду, визначений у Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року, навіть якщо такі дії не становлять порушення внутрішнього законодавства країни, в якій були скоєні. Рішення Суду набуло чинності 21 січня 2010 року.

У сучасній науці міжнародного права існують різні оцінки цих трагічних подій, однак вважаємо, що кваліфікація голодомору 1932–1933 років в Україні, здійснена Апеляційним судом м. Києва, відповідає нормам загального міжнародного права, оскільки Конвенція про незастосування терміну давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності від 26 листопада 1968 року не передбачає застосування строку давності щодо таких злочинів. Дійсно, Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року не містить положень щодо ретроактивної дії цього нормативного акту, однак з точки зору загального міжнародного права таку кваліфікацію можуть визнати правомірною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Балтійська Асамблея – організація міжпарламентського співробітництва до складу якої входять парламенти Литви, Латвії та Естонії.
2. Василенко В. Закон України про Голодомор: ПАРЄ шанус, Президент нехтує / В. Василенко // Форум нації. – 2010. – №5/96.

3. Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

4. Про Голодомор 1932–1933 років в Україні : Закон України від 28 листопада 2006. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/376-16>.

5. Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 року. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_155.

6. Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності від 26 листопада 1968 року. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/ru/995_168.

7. Постанова апеляційного суду м. Києва у кримінальній справі за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках. – Режим доступу : <http://khpg.org/index.php?id=1265039604>.

8. Спільна заява делегацій держав-членів ООН щодо 70-ї річниці Голодомору в Україні 1932–33 рр. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_g07.

9. Commemorating the victims of the Great Famine (Holodomor) in the former USSR. – Access mode : <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17845&lang=en>.

10. European Parliament resolution of 23 October 2008 on the commemoration of the Holodomor, the Ukraine artificial famine (1932-1933). – Access mode : <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P6-TA-2008-0523&language=EN>.

11. Statement «On Commemorating the Victims of Genocide and Political Repressions Committed in Ukraine in 1932 and 1933». – Access mode : http://www.baltasam.org/images/front/_pdf/Doc_8_ENG.pdf.

Стаття надійшла до редколегії 21.12.2015

Прийнята до друку 25.12.2015

HOLODOMOR – UKRAINIAN GENOCIDE

Konstantin Savchuk

*V. M. Koretsky Institute of State and Law of National Academy of Sciences of Ukraine,
4, Tryokhsviatitelska Str., Kyiv, Ukraine, 01601, tel. (044)-278-51-55,
e-mail: konstantinsavchuk@rambler.ru*

Article considers international legal assessment of the Holodomor in Ukraine in 1932–1933. Investigated the Holodomor in the decisions of international organizations, such as Baltic Assembly, General Assembly of the United Nations, European Parliament, Parliamentary Assembly of the Council of Europe. Investigated the Holodomor in terms of the basic principles of international law. The author has

analyzed the ruling of Kiev's Court of Appeal on 13 January 2010 in which the court found Stalin, Molotov, Kaganovich, Kosior, Postyshev and other Bolshevik leaders guilty of genocide against the Ukrainians and insist that such qualification of Holodomor corresponds to the norms of general international law

Key words: holodomor; genocide; crime against humanity.

ГОЛОДОМОР – УКРАИНСКИЙ ГЕНОЦИД

Константин Савчук

*Институт государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины,
ул. Трехсвятительская, 4, г. Киев, Украина, 01601, тел. (044) -278-51-55,
e-mail: konstantinsavchuk@rambler.ru*

Рассмотрена международно-правовая оценка голодомора 1932–1933 годов в Украине. Исследована квалификацию Голодомора в решениях международных организаций, и с точки зрения основных принципов международного права.

Ключевые слова: голодомор; геноцид; преступление против человечности.